Machačová, Jana – Matějček, Jiří: Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea 1999.

Blanka Soukupová

Pátý svazek Studií k sociálním dějinám editorů Jany Machačové, vědecké pracovnice Slezského ústavu SZM Opava, a Jiřího Matějčka, vědeckého pracovníka pracoviště historické sociologie CLEO, Kutná Hora, je připraven s citlivým smyslem pro potřeby oboru i společnosti. Ve svém souhrnu představuje především závažnou výpověď o tzv. vzorech chování jednotlivých sociálních skupin a vrstev české společnosti 18. až 20. století. Důvodem jeho vzniku bylo však i otevření dveří k zájmu o sledování českými historiky přehlížených sociálních skupin, respektive formování úkolů a koncepce takovéhoto výzkumu, dorovnávání české vědy na úroveň např. německé historiografie.

Horní společenské vrstvě věnoval na základě zhodnocení archivních pramenů pozornost Gustav Hofmann (Klatovy). V návaznosti na své dvě předchozí statě sledoval způsob hospodaření a majetkové poměry šlechtického rodu Windischgraetzů v letech 1862 - 1927. V centru jeho pozornosti stál i typus politické kariéry šlechtice a financování jeho domácnosti i společenských aktivit (výdaje na chůvu, ošacení, obuv, knihy, spolkovou činnost, dobročinnost /výše almužen byla přitom pozoruhodná/). V této závažné materiálové práci se Hofmann dostal až k roku 1929, kdy definitivně sláva rodu, jehož majetek byl v rámci pozemkové reformy předán či odprodán, skončila.

Další dvě materiálové studie analyzovaly limity stavu soukromých úředníků. Jiří Záloha (Český Krumlov) zhodnotil postavení úředníků a zřízenců velkostatků Schwarzenberků, jednoho z nejvýznamnějších šlechtických rodů, po staletí usedlého v Čechách, po rozsáhlé a velmi moderní změně roku 1848 (zrušení patrimoniální správy). Exkurze do dějin rodu a jeho majetku představuje vstup pro hodnocení prestižního postavení schwarzenberských úředníků, včetně společenských limitů, jež tato osobitá profese přinášela, personálního členění úřednictva a obecně pravidla prestižní služby. Studie Miroslavy Míchalové (Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem) a Martiny Vlkové (tamtéž) se zaměřuje na strukturu (vzdělanostní, zaměstnaneckou, věkovou, národnostní, náboženskou, členění podle původu) úřednictva významné firmy v období před První světovou válkou a během ní: firmy Georg Schicht, předchůdkyně SETUZY, a. s., založené ve druhé polovině 19. století (od roku 1882 sídlící v dnešním Ústí nad Labem). Autorky sledovaly také mechanismus přijetí úředníka, dodržování pracovního řádu, odchody ze závodů, sociální instituce při závodu (bezplatná mateřská školka /od roku 1914/, závodní jídelna), plat (způsob vyplácení a výši platu).

Tři texty se zabývaly dnes znovu vysoce aktuálním tématem podnikání a podnikatelů. Petr Nový (Muzeum skla a bižuterie, Jablonec nad Nisou) zkoumal vývoj sklářského podnikání na Jablonecku. Jeho počátky spadají do posledního dvacetiletí 18. století. Centrem se stala ves (od roku 1808 městys) Jablonec, jež v průběhu první poloviny 19. století zaujal v této výrobě dominantní postavení. Faktograficky bohatá stať se však věnuje i sklářským podnikatelům na dalších panstvích: Smržovka a Malá Skála. Specifický typus nového podnikatelského měšťanského rodu v jednom ze čtyř největších venkovských měst v Čechách (Kutná Hora) na konci 18. a v první polovině 19. století představila Radka Chramostová (Okresní muzeum, Kutná Hora). Na základě archivních pramenů ukázala, jak se vyvíjely majetkové i příbuzenské poměry majitelů tamější kartounky (továrny na potištěné bavlněné látky a šátky), rodiny, jež proslula i svým mecenášstvím. Naši představu o profilu podnikatele první poloviny 19. století doplnil Jiří Záloha. Editorům sborníku náleží uznání za to, že překročili svou zásadu a umožnili vydání německy psaných pamětí manufakturisty Vincence Jungbauera, memoárů uložených v SOA Třeboň. Autor předřadil edici pamětí informace o podnikatelských aktivitách Jungbauerovy rodiny a jeho vlastního osudu.

Problematiku organizovaného dělnictva po jisté odmlce znovu záslužně otevřela Jana Machačová. Na základě dělnického odborového tisku rekonstruovala obecné a zvláštní v procesu formování odborových organizací textiláků v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, právě tak jako vztah odborů k časové sociální problematice (v první řadě k pracovním a mzdovým podmínkám dělnictva). Základním periodizačním mezníkem se pro Machačovou stal rok 1889 (hainfeldský sjezd). Střechová organizace textilních odborových organizací vznikla v roce 1893. Autorka mimo jiné potvrdila tezi o rozvinutější spolkové a odborové organizovanosti v českých městech s německou většinou, právě tak jako existenci "západovýchodní kaskády inovací a hospodářského vývoje". Dále doložila relativně menší členskou základnu skupin v českých zemích oproti ostatním rakouským zemím a zpochybnila mýtus o masovosti organizace rakouských textilních dělníků. Problematiku otevřenou Janou Machačovou v detailnějším pohledu rozvíjel i Marek Brožek (Plzeň), jenž se soustředil ke konkrétní organizaci v meziválečném období (s jistou akcentuací dopadů Velké hospodářské krize na postavení zaměstnanců): k odborové organizaci a závodnímu výboru v Měšťanském pivovaru v Plzni. Na základě materiálu Podnikového archivu Plzeňského Prazdroje vznikla studie osvětlující především blahodárný vliv těchto

institucí, jejichž vznik a činnost byla podrobně popsána, na kvalitu života i profese specifické profesní skupiny, právě tak jako poměr vedení pivovaru k vlastním zaměstnancům a odborům. Hlavním přínosem studie po mém soudu však je to, že Brožek korigoval marxistickou literaturu, která hodnotila závodní výbory jako pasivní formální instituce (jakkoliv i v této organizaci se uplatňovaly negativní jevy typu protekcionismu atd.). Naopak reformistické odbory, s výjimkou kolektivních smluv, zásadně sociální politiku podniku neovlivnily. Neméně zajímavý je pro současníka i vývoj kolektivních smluv, ve dvacátých letech dvacátého století do značné míry nahrazující nedoprofilované sociální zákonodárství, i různé a rozsáhlé sociální podpory určené zaměstnancům závodu.

Venkovská populace na přelomu 19. a 20. století, stále jedna z nejčetnějších složek obyvatelstva, se stala předmětem mikrosondy Pavla Nováka (Národní zemědělské muzeum, Praha - Kačina). Autor, inspirovaný tematikou a metodikou studií Jany Machačové a Jiřího Matějčka, upozornil na zasuté možnosti beletrie při poznávání sociálních východisek vesnice v čase, kdy se česká historiografie konfrontuje s jinými problémy. Interpretoval základní pozice a vzory chování jihočeské vesnice (Stožice u Vodňan), jak je zachytil realista Josef Holeček, ideolog agrarismu, sám pocházející ze selského rodu, v románové kronice Naši, do značné míry rodinné biografii. Novák si povšiml frekvence a informační výpovědi jednotlivých motivů vesnického života v díle. Z tohoto zorného úhlu pohledu označil Holečkův román za přínosný z hlediska studia změn mezilidských vztahů na vesnici a vesnice samotné. Nejpodrobněji Holeček ztvárnil problematiku náboženskosti, sociální struktury vesnice, jejího vztahu k jiným etnickým skupinám a národnostem, ekonomické postavení (sevřené konzervativismem a malou iniciativou) a chování sociálních vrstev venkova (zejména rolníků): placení dní, krádeže, sudičství, pohostinnost, námluvy a sňatek. Nejméně vytížené naopak zůstalo téma vlastního hospodaření, vesnických profesí, materiálních jevů (strava, způsob bydlení, oděv). Zcela opomenut zůstal např. problém alkoholismu a nemanželských dětí.

Tečku a zároveň vrchol sborníku přinesla poslední programová studie o "výzkumu kulturního vývoje českých zemí a kultivace jejich obyvatelstva 1781 - 1914 (1938)" z pera Jiřího Matějčka. Jde o studii vysoce moderní a potřebnou, určenou k vědecké diskusi. V její první části se Matějček snažil o kritický nástin výzkumu kulturního vývoje zemí Koruny české v předminulém století v letech 1945 - 1989 a 1989 - 1998. Akcentoval přitom, že jde o "málo zpracovanou otázku", jíž se v poválečném období věnovali především etnografové. Tak jako někteří další badatelé, i Matějček přitom v této části rezignoval na striktní vymezení termínu kultura, kulturní dějiny (po mém soudu jde vždy o záležitost dohody). Sám do obsahu pojmu zařadil téma společenského života, obecně kultury, osvěty, školství, vzdělání a vzdělávání, výchovy, tisku, ideologie, zdravotnictví. Deformovanost jeho zpracování Matějček viděl v redukci času a sociálního prostředí, v němž se jevy zkoumaly (kultura tzv. národního obrození a dělnictva), právě tak jako v tendenčnosti výzkumu. Po roce 1989 se stala nejčastější tematika korporativního života, staronově školství a způsobu života, ženského hnutí, zdravotnictví. I v tomto období ovšem převládala tematická roztříštěnost, faktografičnost, neochota ke komparaci českého prostředí s cizím, na druhé straně se ale objevila nová nosná problematika (např. obraz druhého, historie všedního dne, vzory chování). Ve druhé části pak Matějček představil vlastní originální projekt, jenž počítá s využitím matematických a formalistních metod. Jeho prostřednictvím zdůraznil nutnost alternativního studia historického procesu. Matějček přišel s tím, že bychom se měli soustředit ke studiu způsobů (vzorů) chování a jejich změny. Zcela správně požadoval, abychom český kulturní vývoj srovnávali s kulturním vývojem v rámci Evropy. Vyzdvihnout je třeba i Matějčkovu představu o koexistenci mikro- a makronalýzy, právě tak jako o vědecké práci jako týmové a interdisciplinární aktivitě. V této části pro potřeby takto založeného výzkumu definoval pojem kultura (jde o jakousi technologie existence), objasnil zvolenou periodizaci. Do kontextu české historiografie vnesl termín kultivace (vytváření a přejímání vyšších /adekvátnějších/ vzorů), jež se zřejmě stane vůdčím motivem dalších Matějčkových výzkumů.

Blanka Soukupová